

ЖИВОТ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1915–1918.

После повлачења српске војске пред надмоћним аустроугарским, немачким и бугарским снагама крајем новембра и почетком децембра 1915. године, Централне силе поделиле су Србију на аустроугарску и бугарску окупациону зону, док је немачка војска имала своју такозвану етапну зону. Окупација је трајала све до јесени 1918. године, када су, после пробоја Солунског фронта од 15. до 23. септембра, српска војска и армије Антанте ослободиле територију Краљевине Србије.

СВЕДОЧАНСТВА

Подела Србије међу земљама Централних сила договорена је 6. септембра 1915. у Софији, а прецизирана је посебним уговором између врховних команди Аустроугарске и Бугарске о демаркационој линији, потписаним 1. априла 1916. године. На основу одредби тог уговора, линија раздвајања између аустроугарских и бугарских окупационих области ишла је тако да су Елбасан, Ђаковица, Косовска Митровица, Александровац, Крушевац и десна обала Велике Мораве остали под аустроугарском, а Призрен, Приштина, Прокупље и лева обала Велике Мораве под бугарском окупацијом.

Бугари су на окупираном подручју формирали две војноинспекцијске области – Морава, са седиштем у Нишу, и Македонија, са седиштем у Скопљу. Моравска војноинспекцијска област имала је седам округа (Пиротски, Зајечарски, Неготински, Пожаревачки, Ћупријски, Нишки и Врањски), док је Војноинспекцијска област Македонија обухватала територију коју је српска војска ослободила од Турака у Првом балканском рату, односно већи део данашњих Косова и Метохије и Републике Македоније. Немачка је на ширем подручју уз моравско-вардарску долину организовала Етапну зону са центром у Скопљу и на тај начин обезбедила контролу над важном саобраћајницом.

На основу статуса милитаризоване зоне између прве линије фронта и позадине, окупирана Србија била је дужна да испуни све обавезе које је окупатор наметнуо, што је значило немилосрдно одржавање закона и реда на окупираним територијама, уз максимално искоришћавање економских и људских ресурса за ратну економију и исхрану војника и локалног становништва. Аустроугарском окупационом зоном управљао је Војногенерални гувернман са седиштем у Београду. У пракси, делатност окупационе управе на обезбеђивању реда и мира у окупираној Србији одвијао се применом драконских казни и бруталних поступака према српском народу, као и завођењем система немилосрдне привредне експлоатације Србије.

Након што су некадашња српска влада и српска администрација распуштене, војна администрација преузела је сву одговорност. Начелник штаба био је подређен гувернеру и одговоран за све такозване војне послове, укључујући судске казне, обавештајни рад, штампу и жандармерију. Цивилни комесар био је задужен за образовање, инфраструктуру и таксе.

НАСИЉЕ НАД ЛОКАЛНИМ СТАНОВНИШТВОМ

Након успостављања аустроугарске окупационе управе у Србији су формирана специфична паралелна друштва. Успостављен је хијерархијски однос између привилегованог мањинског аустроугарског дела и обесправљеног већинског српског становништва. Супротности у свим областима остале су карактеристика током целокупног периода окупације. Српско друштво приморано је применом силе на поштовање новог поретка, који је имао за циљ да уништи српство за дуже време. Различитим уредбама аустроугарске власти прекршиле су

ЗЛОЧИНА

одредбе „Правилника о законима и обичајима сувоземног рата“, познатијег као Хашка конвенција из 1907. године. Узимани су таоци, уведен је принудни рад, локално становништво морало је да ради на изградњи путева или на фармама, што је суштински представљало подршку аустроугарским ратним напорима. Иако је регрутовање окупираног становништва било забрањено, оно је спровођено међу муслиманима (Турцима и Албанцима). Приватна својина одузимана је за потребе рата, а доста локалног нижег чиновничког кадра изгубило је посао. Док су аустроугарски војници мађарског и хрватског порекла били изузетно сурови према локалном становништву, солидарност са окупираним Србима показивали су Чеси и припадници других јужнословенских народа, нпр. Словенци.

После освајања Краљевине Србије, окупациона власт прогласила је сву државну и велики део приватне својине за ратни плен. Првих дана окупације Србија је била препуштена војницима Централних сила. Пљачка се наставила током читавог трајања окупације и спровођена је путем конфискације, реквизиција и контрибуција. Окупациона управа прикупљала је новчана средства и наплатом пореза на земљиште, зграде, камате и ренте, радње и зараде, а установљен је и порез на личност. Укупан доходак Војногенералног гувернмана састојао од директног пореза, царине и пореза на луксуз, такси и осталих дажбина. Једини послодавац у Србији био је окупациони режим.

Током окупације обновљене су само оне фабрике и погони чији су производи били неопходни за војне потребе и тржишту Аустроугарске. Због тога су прве прорадиле фабрике и постројења прехранбене индустрије. Оживела је и трговина, која је била државна и монополска, као и занати. Привреда је у потпуности била под војном управом, која је преузела надзор над свим привредним објектима и контролисала делатност свих привредних грана.

Трговина се свела на продају животних намирница и одевних предмета. У Војногенералном гувернману постојало је неколико врста трговине: државна трговина која се обављала преко Централе за промет робе, трговина монополским производима и трговина на црном тржишту, где се роба које није било на државном тржишту, набављала по вишим ценама.

Методе које је окупациона власт користила с циљем увођења система расподеле животних намирница и снабдевања српског становништва сведене су на разна ограничења и строгу рационализацију домаће потрошње, реквизицију и одузимање свих врста намирница, одузимање на бази добровољне предаје, као и концесионирање и монополисање појединих привредних добара. Цене животних намирница регулисане су прописима о максималним ценама, а за снабдевање су биле задужене Централа за промет робе, Војна интендантура и Централа за откуп жетве.

Државна, односно слободна трговина била је ограничена само на увоз неопходне робе и до јесени 1916.

године још није била консолидована. Како би обезбедила сталан извор прихода, Аустроугарска је почетком 1916. године увела монопол на робу широке потрошње: со, шећер, папир за цигарете, шибице, петролеј, шпиритус.

ГЛАД У СРБИЈИ

Поред хране, у Србији је недостајало и осталих добара од значаја за ратне напоре, попут метала, али и људских ресурса. Иако је готово сваки бакарни суд већ био одузет као и вунена одећа, локално становништво било је шокирано одузимањем свих црквених звона. Свега неколико примерка било је изузето од те мере из историјских разлога. И произвођачи и потрошачи били су подведени под систем картица за храну, државних продавница, рационалне исхране и обавезе да своје производе предају државним установама.

Оскудица и повећање цена хране почеле су крајем 1915. године. У зиму 1915/1916. почела је да се осећа глад у целој земљи. Убрзо је гладовање у окупираној Србији постала и вест у светским медијима, због чега су се ангажовале америчке, швајцарске и холандске добротворне организације. У фебруару 1916. године окупациона власт није успела да обезбеди довољно хране чак ни за своје људе. Све до марта 1916. власт није предузела ништа да би помогла становништву. Одбор америчког Црвеног крста у Београду примио је до 1. августа 1916. године 257 вагона хране која је дистрибуирана у Београду и унутрашњости Србије.

У Београду је помоћ у храни примило око 30.000 становника. Убрзо је између окупационих власти у Гувернману и америчког Црвеног крста потписан нови уговор у коме је детаљно разрађена дистрибуција хране у унутрашњости Србије. Повећан је број делегата Црвеног крста који су могли слободно да путују и свако од њих имао је надлежност

НЕЧУВЕНА ПЉАЧКА

Након уласка непријатељске војске у јесен 1915. настао је прави хаос и пљачкање српске престонице и осталих насеља. Официри и војници пљачкали су државну и приватну имовину, материјалне и културне вредности, чак и одевне предмете. Поједини аустроугарски војници у својим сећањима писали су о Београду као граду који је представљао „срамотну свједоцбу аустро-швапског дивљаштва, јер све вредније што није било бомбардовањем или ватром уништено, покрадено је од војске, којима су часници примјером предњачили”.

Непоштовање права приватне својине српског становништва највише је било изражено у одузимању станова. Такво стање трајало је све до 5. маја 1918, када је наређено да војници могу да станују једино у касарнама, док су официри и даље могли да станују „код српских грађана”.

на по неколико округа. Од децембра 1915. до јула 1916. у Србији је деловао „Швајцарски комитет за помоћ Србима у Србији”. У јуну 1916. године стигао је др Карл Егер, делегат Швајцарског комитета, задужен да у Србији надгледа поделу десет вагона кукуруза који је Комитет послао из Румуније. Нажалост, због мале количине хране која је подељена, сви напори хуманитарних организација имали су симболичан значај.

Основни начин набављања хране из околних села у град био је шверц, који је био повезан са подмићивањем органа власти. Почетак 1917. такође је наговештавао глад у целој Србији. Реквизиција коју је Гувернман наредио 28. децембра 1916. није донела очекиване резултате. Веома ригорозна реквизиција отпочела је 1. фебруара 1917. када је окружним командама наређено да месечну количину брашна за српско становништво смање са 8 на 6 килограма. Међународни црвени крст утврдио је да је због таквих мера власти до 1. септембра 1917. године у Србији умрло 8.000 људи.

РАТНИ БРАКОВИ

Сама чињеница да је у Београду било много мање мушкараца него жена објашњава разлоге због којих је током окупације склопљено мало бракова. Поред несразмере између броја мушког и женског становништва, лоша економска ситуација такође је један од разлога. Према непотпуним подацима, у прва три месеца 1916. склопљено је 85 бракова, а дешавало се да се у току једног месеца не склопи ниједан брак, као на пример у августу 1917. године. Више од половине невеста било је старости до 20 година.

ПЉАЧКА КУЛТУРНОГ БЛАГА

Још док су трајала борбена дејства, аустроугарски војници почели су да пљачкају културно благо Србије. У многим местима током војних операција страдали су музеји и библиотеке, посебно у Београду. Након окупације престонице, у децембру 1915. године, Аустроугарска је образовала комисију која је требало да прегледа музеје и архиве у Београду. Окупаторски војници узимали су из државних зграда документа за која се сматрало да им могу бити од користи, док су остала уништавали. На пролеће 1916. враћени су експонати Етнографског музеја и књиге и рукописи Народне библиотеке, које је српска влада евакуисала у јесен 1915.

године. Током окупације, војници су односили слике из Народног музеја. Поједине установе културе земаља Централних сила тражиле су да им се из Београда пошаљу ретке књиге, уметнички и други предмети с циљем попуње њихових библиотека и уметничких збирки.

РАЗОРЕНА ПРЕСТОНИЦА

Први светски рат довео је до велике демографске исцрпљености становништва. У градовима последице рата више су дошле до изражаја него у селима. Неки су разорени, а они који су сачувани од разарања наставили су живот у сивилу окупације. Током напада Централних сила на Србију 1915. године српска војска углавном није ни бранила градска насеља већ су се борбе водиле на стратешки важним местима и судбина градова решавана је у тим борбама. Изузетак су представљали престоница и Шабац, брањен као гранични град и стратешки важно место. Од аустроугарске објаве рата Србији почела су готово свакодневна бомбардовања Београда. Град је у лето и јесен 1914. бомбардован 36 дана и ноћи. Други пут, током београдске операције од 5. до 17. октобра 1915, бомбардовање је трајало дванаест дана. Поред људских жртава, том приликом рушене су и породичне куће и разни државни и привредни објекти.

Београд је крајем октобра 1915. године представљао град рушевина и опљачканих радњи. По улицама су лежала

БЕОГРАДСКИ КОРЗО

Активност у слободно време у којој су учествовали и странци и локално становништво била је дневно-ноћна шетња корзом поред Калемегдана. Корзом су шетали „официри обучени у сиво и српске жене, цивили обучени у црно, цивилни службеници и радници“. Корзо је представљао друштвени феномен, који је постојао у Београду, као и у Будимпешти и Бечу. Још једно место на коме се често забављало био је јавни базен на реци Сави. Прича из фељтона у „Београдским новинама“ потврђује ту сентименталну слику описом „демократска скица – војни чиновни и цивилне професије нису више видљиви, једино се пол може разликовати“.

ЖИВОТ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1915–1918.

тела погинулих грађана. Индустијски и трговачки део града био је опљачкан, а културна баштина уништена. Тек у пролеће 1916. године окупационе власти почеле су да санирају оштећене зграде. Улице су поправљене и очишћене од рушевина и блата а реновиране су и неке куће. У априлу 1916. поправљена је и појачана улична расвета, а у лето исте године завршено је обележавање улица и нумерисање зграда.

Током окупације број становника у Београду био је променљив и условљен различитим пресељавањем становништва, доласком избеглица и ратних заробљеника. Многи ратни заробљеници, који су дошли из Русије, Србије, Грчке или Италије, били су принуђени да раде за окупациони режим. Велики део становништва чинила је војска. По улицама су шетали официри са супругама и децом, а у кафанама је свирала музика за окупаторске официре и чиновнике. У срушени и делимично напуштени Београд смештене су многобројне трупе, административни апарат, породице војника и службеника. Према неким истраживањима, било је стационирано 128 јединица, тако да се број војника, службеника и њихових породица приближио броју становника староседелаца.

Окупатор је настојао да цео Београд буде у знаку аустроугарске и немачке победе. На зидовима и стубовима били су излепљени плакати на немачком, мађарском и српском језику са различитим наредбама и обавештењима. Све

ШКОЛЕ У СРБИЈИ

Током 1916. године у Смедереву су у основним школама била 484 ђака, у Смедеревско Паланци 392, у Чачку 403 ученика, у Новом Пазару је било 150 ученика, у Крагујевцу 1.422, у Горњем Милановцу 294 ученика, у Крушевцу 750. У Београду су у марту 1917. године у шест основних школа била уписана 3.803 ученика. Према информацијама које је прикупио Генерални гувернман, до 30. септембра 1917. отворено је 127 школа са 850 учитеља и учитељица у којима је било 25.000 ђака. На крају школске 1917/1918. године у Војногенералном гувернману радиле су 353 школе са 47.749 ученика.

У српским основним и средњим школама наставу веронауке, наставу о моралу и црквено певање изводили су локални српски свештеници, а наставу су надгледали и допуњавали аустроугарски војни свештеници. Од пролећа 1916. уведено је да се веронаука предаје на старословенском језику и да се два часа недељно учи црквено појање. Од лета исте године веронаука је сведена само на учење одређених молитви.

Један од десетине аустроугарских православних војних свештеника који су стигли у Србију са аустроугарском војском био је и Јован Липовац, родом из Задра, професор и свештеник, касније и митрополит Црногорско-приморски, који је дошао у Јагодину. Он је са собом донео антиминос који потиче из 1743. године, на коме је служио Свету литургију и који се данас чува у Историјском архиву.

је било написано на латиници. У изложима продавница стајале су слике аустријских и немачких владара и војсковођа, немачке брошуре о рату, карикатуре, као и карте на којима су биле приказане победе војске Централних сила. Улицама су пролазиле војне патроле и немилосрдно контролисале пролазнике. Градом су и дању и ноћу саобраћали трамваји, али су српски грађани могли да се возе само до шест часова поподне и то искључиво у задњим колима.

Током окупације у Београду морталитет је био стално већи од наталитета, тако да у граду није било природног прираштаја. По годинама старости, највише је било умрлих беба, након тога следе особе узраста од 16 до 50 година, а затим деца узраста од две до пет година. Најмањи морталитет био је код особа старијих од 50 година. Стопа морталитета за 1916. годину износила је невероватних 260%. У августу 1917. у Београду су умрла 202 лица, а проценат рађања био је веома низак све до 1918. године. На основу податка из београдске цивилне болнице, 1916. рођено је 516 беба, 244 дечака и 272 девојчице, а у августу 1917. године – 26 беба.

У суштини, присуство огромног броја странаца створило је неубичајено окружење. Већина окупаторских војника била је смештена у некадашњим српским касарнама или фабрикама. Насупрот томе, официри,

цивилни службеници и већина жена живели су у приватним кућама и становима. Повремено организовани комитети градске команде обилазили су београдске куће тражећи нове или боље собе за своје особље.

На свакодневни живот у Београду у великој мери утицао је и недостатак хране. Готово све је било контролисано, укључујући главну канцеларију за пријем млека или одређивање максималних цена хране. Поред смештаја и исхране, путовања су такође била стриктно регулисана за све становнике Београда. Српско становништво било је ограничено у окупљању, политичком и приватном, укључујући дозволе команданта дистрикта за прославу венчања (прослава је морала да буде завршена на дан церемоније венчања не касније од 22 часа). Полицијски час узроковао је да улице у вечерњим часовима буду празне.

Активности у слободно време биле су подељене на оне на којима је учествовало особље окупационог система и на оне од заједничког интереса и са јавним приступом. Међутим, не треба заборавити чињеницу да су аустроугарски држављани који су привремено живели у Београду били подељени у друштвене категорије (било је много војника редова без породица) или националности. Официри или припадници виших друштвених слојева (понекад су ту били

укључени Срби из виших слојева) проводили су се на хуманитарним догађајима, научним предавањима или другим догађајима који су понекад организовани у официрским мензама.

Градска команда је са пуном пажњом мотрила на београдске биоскопе. Цивиле који су посећивали биоскоп надгледали су један официр и благајници који су били опремљени телефонима како би помогли обавештајни рад. Одређеним данима биоскопи су били отворени једино за официре, мушкарце или цивиле. Сваког четвртка и петка после подне било је дозвољено само за цивиле, док припадницима војске није било дозвољено да у тим данима посећују биоскоп.

Најомиљенија активност локалног становништва у слободно време, судећи на основу мишљења окупатора, била је да седе у кафанама или испред њих – и причају о политици по цео дан. Војна администрација страховала је да може доћи до нереда, тако да су Срби често били приморавани на рад, када би било одлучено да посећују кафане превише често и по више сати дневно. Коначно је окупаторска власт ограничила време које се могло проводити у кафанама.

Окупациона влада је све време била суочена са проблемима који су зависили од различитог националног порекла окупационих војника, посебно (Јужних) Словена, који су, с једне стране, били корисни због знања језика и познавања локалних прилика, али и непредвидљиви због шпијунске и братимљења, с друге стране. Један артиљерац из Љубљане био је оптужен за ремећење јавног реда зато што је испред коцкарнице локалним становницима објаснио: „Ја сам против Мађара и Немаца, ја сам поносан што сам Словен“. Други су оптуживани за рушење монархије и кажњавани смрћу.

Време је пролазило и како је рат дуже трајао све је мање војника било запослено у Београду. Били су слати на различите фронтове и замењивани српским цивилима и женама нарочито из провинције. Од априла 1917. године није било дозвољено запошљавати војнике за послове које су могли да обављају цивили. Међу такве послове спадали су: конобар/конобарица у официрским мензама и кухињама, дактилограф, послани, цивили професионалци и радници у фабрикама, столари и баштовани. Срби су били запослени као радници, учитељи, медицинске сестре и (војни) лекари. Окупатор их је различито доживљавао: или позитивно, што је постало очигледно у похвалама војне владе, или у негативном контексту, када су Срби оптуживани за шпијунску или корупцију.

„БЕОГРАДСКЕ НОВИНЕ“

Након што су забрањене све новине које су излазиле у Београду, окупациона влада објављивала је своје „Београдске новине“ које су служиле у пропагандне сврхе. Новине су штампане латиничним писмом на српском, немачком („Belgrader Nachrichten“) и на мађарском језику („Belgrádi Hírek“). Први број изашао је 15. децембра 1915. и објављиване су до 28. октобра 1918. године. Штампане су вести о ратним успесима, а посебно су наглашавани хумани и цивилизаторски поступци окупаторских власти

према грађанима Београда. Саставни део новине чиниле су рубрике „Огласи“ и „Кореспонденција“, преко којих је становништву размењивало личне информације, након што би биле цензурисане. У личним огласима није се смело наводити да је неко погинуо у борби (саопштавано је да је умро), да је интерниран (није код куће), није се смело обавештавати о томе да је кућа порушена или стан реквириран, као ни да је покућство покрадено.

За оглас од 20 до 30 речи плаћало се 3–5 круна, али је често наплаћивано много више. Сваки оглас био је преформулисан уз коришћење хрватских израза (недеља/тједан, породица/обитељ, фирма/твртка). До успостављања личних односа путем писама лични огласи представљали су једини контакт са члановима породица.

ЖИВОТ У УНУТРАШЊОСТИ

Шабац је доживео велика разарања, већа и од Београда. Пре рата имао је 2.500 кућа, био је богат и значајан град најбогатије покрајине у Србији, центар трговине воћем, вином, вуном и свилом. Када је рат почео, Шабац је био на домаћају првих граната. Након повлачења српске војске препуштен на милост и немилост окупаторских војника, доживео је незапамћене злочине. Највећи број кућа био је спаљен, неке су разорили топови, а све радње биле су опљачкане. Свака кућа у граду била је оштећена и опљачкана. Окупатор је за седиште окружног команданта одредио вланичански двор.

Један од најдраматичнијих периода у историји Јагодине био је октобар 1915. године. Ужасе рата појачало је немачко бомбардовање 18. октобра. Будући да је био пијачни дан, погинуло је много људи и причињена је велика материјална штета. Једна од првих мера окупационе власти била је да се преда сакривено оружје и муниција. У новембру 1915. објављено је наређење да се предају сви предмети од бакра. Са звоника старе цркве скинута су сва три звона изливена 1818. године. У граду је уведен полицијски час, који је током

лета почињао од 22 сата, а зими од 21 сат. За ред и мир у Јагодини својим животима су одговарали таоци, угледни грађани, свештеници, политичари и богатији сељаци. Од 1916. године појачани су терор и злостављање становништва. Прављени су спискови интелектуалаца и виђенијих људи, хапшени су и интернирани политички неподобни грађани. Једна од метода застрашивања становништва била су вешала која су подигнута код железничке станице. Од маја до почетка августа 1916. на том месту обешена су тројица грађана Јагодине.

Током августа 1916. уследио је најстрашнији месец трогодишње окупације Јагодине. По пресуди Војног суда, 10. августа обешена су шесторица Срба из околине Трстеника, 17. августа обешен је Србин из Крушевца, а 23. августа двојица Срба из Мале Крушевице. Током 1917. године забележена су четири стрељања. Јагодинци су интернирани у логоре Градинг и Ашах у Аустрији, Болдогасоњ, Нејминдер, Матхаузен и Гиор у Мађарској, Браунау у Чешкој и Ландау и Шеминц у Немачкој.

Као седиште војне индустрије Крагујевац је бомбардован два пута из авиона у септембру 1915. године. Прво бомбардовање извела је немачка ескадрила 17. септембра када су на Крагујевац бачене 43 бомбе. Српска одбрана успела је да обори два авиона. Сутрадан је био нови напад и на град је пало 18 бомби а причињена је и велика материјална штета.

Аустроугарска окупација Чачка трајала је од 1. новембра 1915. до последњих дана октобра 1918. године. Због недовољне радне снаге, кулочења становништва и реквизиције пољопривредних производа, округ Чачак није имао довољно хране. Од 1916. године глад је била редовна појава. Неадекватна здравствена заштита била је узрок велике смртности становништва. У јулу 1916. године окупационе власти пописале су у округу укупно 49.130 мушкараца и 65.653 жена. У периоду од 1. јануара до 31. децембра 1916. рођено је 997 дечака и 934 девојчице. Током 1916. умрло је 2.436 становника.

ШКОЛСТВО ПОД ОКУПАЦИЈОМ

Само неколико месеци након што је постављен први гувернер гроф Јохан Салис-Севис, аустроугарски министар спољних послова наредио је свом посланику у Београду да пренесе гувернеру да није пожељно да окупациона влада организује школу. Школе су ипак почеле да се отварају и школски систем требало је да буде организован не само за аустроугарске ученике, већ и за српску децу.

За окупатора, образовни систем представљао је још један алат за пропаганду, у овом случају преко наставе у школи. Хуго Керхнаве, начелник штаба окупационе владе, оставио је у својим мемоарима запис о томе да је једна од првих дужности била обнављање школа, „не само да би спречили дивљање деце, већ да би преко деце придобили и њихове родитеље, како би извршили припрему за каснију анексију“. У структури окупационе владе, орговорност за организовање школског система имао је цивилни комесар. Чланови његове владе припремили су нове наставне програме на основу аустријског и мађарског школског система. Средином фебруара 1916. године изасланик аустроугарског министарства спољних послова послао је у Беч извештај о поновном отварању основних школа. Посебно је указао на неке чињенице: обавезно образовање у трајању од пет година (за узраст од 6 до 12 година), док су као предмети наведени српско-хрватски као наставни језик, искључиво коришћење латиничног писма, читање, писање, аритметика и религија (молитве су бирали аустроугарски војни свештеници). Посебну пажњу требало је посветити гимнастици, слободним вежбама, а код дечака је било важно и обучавање у строју с циљем бољег дисциплиновања.

Прва основна школа отворена је 10. фебруара 1916. у Београду у Битољској улици. Уписано је 720 деце, а током 1916. године у Београду су отворене још четири српске школе. Основна школа са четири разреда постојала је и у склоништу за сирочад на Топчидеру.

У Србији су школе отворене нешто касније – у Шапцу средином фебруара, у Горњем Милановцу 3. марта, у Смедереву 4. марта, у Чачку 30. марта, у Ужицу 17. априла, крајем 1916. у Крагујевцу су радиле четири основне школе. Школе су могле да се отварају у местима где постоје окружне или среске команде, војска или жандармерија, или у местима где су се укрштале важне саобраћајнице.

У почетку у школама су као учитељи радили једино аустроугарски официри који су говорили српски језик. До 1918. године они су у највећој мери били замењени учитељицама из монархије или Србима од поверења. Пошто је било тешко пронаћи довољно таквог особља дешавало се да као учитељи раде војници или цивили из унутрашњости монархије који нису знали српски језик. У Директивама о школству од 26. априла 1916. прецизирано је да се српско наставно особље не запошљава, са изузетком наставница за ручни рад. Наставно особље из монархије морало је да се пријави надлежној окружној команди, након чега је апликација детаљно проверавана. У школама у Гуврнману радио је

велики број учитеља и учитељица из Загреба и из Босне и Херцеговине. Учитељи и учитељице из монархије добијали су различите привилегије за рад у Гуврнману. За оне који су радили у Београду биле су обезбеђене бесплатне карте за трамвај, као и додатак на плату у износу од 60 круна. У другим местима тај додатак износио је 30 круна. На лето 1916. отворен је Дом за учитељице, како би имале јефтинији смештај и храну. У октобру 1916. донета је одлука о оснивању домова и у другим градовима. У новембру су отворени домови у Шапцу, Чачку, Смедереву, Смедеревској Паланци, Ваљево и Крагујевцу.

ЗАБРАНА ЋИРИЛИЦЕ

Школски систем који је спроводила аустроугарска окупациона власт био је под утицајем стратегије истовременог ширења сопственог и одбијања панславенског, односно руског утицаја. Суштина дискусије, као и уокупраној у Пољској и у Црној Гори, била је забрана писања ћиричним писмом. У књижарама није могла да се купи књига на ћирилици, као ни књиге на француском, енглеском, руском и италијанском језику. Предратне српске књиге могле су да се користе за учење лекција из латинског, немачког и мађарског језика, као и из математике, физике и хемије. Уџбеници из српске књижевности, историје и географије били су забрањени.

Као резултат окупаторских циљева о искоришћавању средњих школа, новим школским програмима биле су

СПРОВОЂЕЊЕ ОКУПАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

Захваљујући аустроугарској бирократији, документовани су скоро сваки судски случај и суђење пред преким судом. Ти документи показују да окупациона политика није искључиво зависила од закона донесених у Бечу или наређења која су издали високи војни заповедници, већ и од сваког појединачног официра на нижим нивоима окупационе администрације. Личне карактеристике, начин руковођења, предрасуде и национално порекло појединих заповедника утицали су на спровођење окупационе политике на најнижем нивоу окупационе администрације. Као последица, у појединим областима окупациони режим био је строжи него у другим. У таквим условима локални заповедник могао је да одлучује о нечијем животу тако што би потврђивао смртну казну или је преиначавао у затворску.

предвиђене баште у свим школама, где су деца могла да науче како да узгајају воће и поврће. Упркос прокламованој бризи о деци и организацији школског система, деца су и даље морала да зарађују новац. Прича из фељтона у „Београдским новинама“ извештава о дечацима између 8 и 16 година који продају новине на улици.

За решавање питања школства у новим окружима окупациона власт направила је у септембру 1916. године другачији школски програм, уз уважавање чињеници да је то хетерогена национална средина. Разлика се огледала у другачијем наставном језику, где је језик већине требало да буде наставни језик, а језик мањине један од обавезних предмета. Другачији су били и настава веронауке, као и наставно особље и врсте школа. Било је предвиђено повећање школа на албанском језику с циљем „одржавања и јачања албанског елемента“. Тако су у Косовској Митровици као наставни језик прихваћени турски и немачки, док су сви ученици били обавезни да уче немачки и мађарски. Наставни језик за Албанце био је албански.

У априлу 1916. донето је компромисно решење за муслимане: наставни језик био је српско-хрватски, док су веронауку слушали на турском језику. У Новопазарском округу, у јуну 1916. отворене су школе у Новом Пазару, Сјеници и Тутину. У основној школи у Новом Пазару отворен је и један разред на албанском језику. Српској деци веронауку је предавао православни свештеник, а јеврејској деци рабин. Аустроугарске власти имале су посебан проблем због захтева муслиманског становништва за отварање турских световних школа (мектеба) и турских духовних школа (медреса). Окупационе власти нису биле задовољне ни наставним радом хоџа, али се нису одлучивале да уведу наставни програм какав је постојао у девет северних округа. У Пријепољском округу у новембру 1916. постојала је једна школа са једним разредом и мектеба са три разреда.

Поред основних школа, окупациона власт отвараола је и средње школе које су биле организоване по моделу реалних гимназија у Аустроугарској. Подељене су на полугимназије, од првог до четвртог разреда, и главне реалне гимназије, од петог до осмог разреда. Припреме за отварање средњих школа почеле су у априлу 1916. године, када је одобрено отварање једне интернатске реалне гимназије у Београду. Гимназија је отворена 6. јула 1916. и до краја августа одржавани су припремни курсеви, тако да је званично почела са радом 5. септембра. Предвиђено је да гимназију похађа око хиљаду дечака, који су претходно надлежној локалној команди послали својеручно написану молбу и доказ о добром владању. Гимназију су заједно водили професор из Загреба и један официр, а настава се одвијала на српско-хрватском језику. Убрзо након отварања Гимназија је укинута, а уместо ње отворена је шесторазредна класична реална гимназија. Трошкове школовања и набавку уџбеника (28 круна годишње) морале су да носе породице ученика.

Систем средњих школа почео је да се шири у јесен 1917. године. Отварање женске средње школе уследило је 1. новембра 1917. године. У једном извештају службеника аустроугарског министарства спољних послова наводи се и Трговачка академија у Београду, отворена 1.

марта 1918, у којој је било уписано само 100 ученика. Он је закључио да „изгледа да су Срби више заинтересовани за хуманистичко образовање“. У школској 1917/1918. години отворено је осам средњих школа. Почетком 1918. отворена је Приватна женска гимназија у Београду, а у марту те године почеле су са радом гимназије у Крагујевцу, Крушевцу, Шабцу, Ваљеву и Ужицу. У јужним окружима за време аустроугарске окупације нису отворене средње школе, пре свега због постојања специфичног образовног система који је по угледу на турски систем трајао 12 година.

■ 15. децембар 2015.

ЗДРАВСТВО

Током окупације у Србији су се јављале многобројне болести, а често и епидемије. Окупациона власт морала је да организује здравствену заштиту својих војника и чиновника, али и српског становништва. Предузимане су мере за сузбијање заразних болести, јер је ситуација у многим приликама била алармантна. Власти су штампале и плакате којима су обавештавали становништво о начину поступања у одређеним ситуацијама, као и о мерама за сузбијање болести. У наредби о отклањању и сузбијању заразних болести од 19. фебруара 1916. наведене су болести које се морају пријавити органима власти: колера, трбушни тифус, дизентерија, пегавац, богиње, шарлах, дифтерија, лепра, трахом, бесило.

Једна од мера била је и увођење вакцине против појединих болести. Резултати у заштити здравља становништва постали су видљиви средином 1916. године. У периоду од 6. августа до 2. септембра 1916. у Србији није забележен ниједан случај колере, али је повећан број полних болести.

У Војногенералном гувернману здравствена заштита спровођена је у болницама, амбулантима и у приватним лекарским ординацијама. У градовима окружним и среским местима, бањама и лечилиштима постојале су болнице за цивиле и војнике. Током 1916. нису постојале болнице у свим окружним центрима. Окупатор је војне болнице формирао најчешће тако што су цивилне српске болнице проглашене за војне. Често је један део зграде војне болнице уступан за лечење цивила. Болничко лечење коштало је три круне дневно, а уколико болесник није имао довољно новца, плаћала је општина у којој је живео. Ради остваривања здравствене заштите и неге, становништво је плаћало посебну таксу. У болницама је вођена евиденција боле-

сника са подацима о имену, занимању и старости, трајању и цени болничког лечења. Болнице су биле у тешкој финансијској ситуацији и апеловало се да се на лечење упућују само најтежи болесници. Како је већина припадника ранијег средњег слоја у рату осиромашила, мали број становништва имао је новца за болничко лечење.

Рад амбуланти у градским насељима дотирале су општине, а сиромашно становништво лечено је бесплатно. Аустроугарске власти детаљно су прописале ко може бити лекар. У војним болницама радили су аустроугарски лекари, а у цивилним српски лекари за које се знало да нису политички ангажовани, а били су под контролом аустроугарских колега. У „Директивама за политичку управу на просторима Војногенералног гувернмана у Србији“ одређено је да у сваком граду у којем је седиште округа постоји окружни лекар, а у седиштима срезова срески лекар. Лекари су радили као државни чиновници које је на дужност постављала окружна команда. Они су били дужни да бесплатно лече војнике и ратне заробљенике, учествују у раду судско-лекарских комисија и да бесплатно лече сиромашне у срезу. Политичко одељење Гувернмана проверавало је политичку подобност српских лекара, којих је било занемарљиво мало. Током 1918. године у Гувернману је радило око 80 српских лекара. С друге стране, било је и српских лекара који су се истицали својим професионалним односом према служби. На пример, у фебруару 1917. године санитетски мајор др Драгутин Николић одликован је за свој рад у болници за лечење заразних болести. Било је случајева да су српски и аустријски лекари заједно објављивали стручне чланке у Бечу.

У Ваљеву је за време ратних операција 1914/1915. била највећа војна болница српске војске. За време окупације у граду је радила војна болница са 15 лекара и 12 болничарки. У Ваљеву је радио окружни лекар, а у срезовима

срески лекари. У округу је радило неколико апотека, две апотеке у Ваљево и по једна у Убу, Мионици и Обреновцу. У Чачку је радила окружна болница у којој су лечени војници и цивили. Лекарског особља није било довољно. У Крушевцу је постојала окружна болница са 55 лежаја смештена у приватној кући и у њој су лечени цивили и војници. Током 1916. у округу је радио само један лекар. Од средине 1917. кратко време радила је зубна амбуланта, у којој су војници бесплатно лечили зубе док су цивили плаћали услуге. У Крагујевцу је за време окупације радила окружна болница. Цивилни блесници били су дужни да плаћају лечење и исхрану у болници. Град је био подељен на два рејона и сваки је имао по једног лекара. У амбуланти је дежурао један лекар који је бесплатно прегледао сиротињу.

У односу на друге делове окупираних Србије, у Београду је радило највише здравствених установа. Две војне болнице, цивилна болница, Гинеколошки завод, Душевна болница и Завод за глувонеми. Постојала је и санитетска служба, као и приватне лекарске ординације у којима се углавном лечило цивилно становништво. Непосредно након завођења окупационе управе у Београду је беснела туберкулоза, а раширио се и број оболелих од пегавог тифуса. Окупационе власти упозориле су у децембру 1915. становнике главног града да одржавају личну хигијену и чистоћу у просторијама у којима живе. Дата су и упутства о заштити од заразних болести.

Током 1916. у општини града Београда организовано је санитетско одељење, у ком су радила најпре седморица, а затим су запослена још тројица лекара. Због великог утицаја који су лекари имали у народу, аустроугарске власти посебно су водиле рачуна о њиховом раду. Уколико би се појавила и најмања сумња, лекари су хапшени. Град је био подељен на седам лекарских рејона и у сваком је радио лекар који је био дужан да пружа лекарску помоћ сиромашним грађанима.

ИНТЕРНИРАЊЕ

Готово у сваком окупационом режиму током Првог светског рата дошло је до појаве насиља. Суровост и насиље током окупације су још за време рата били предмет интересовања медија и историографије, док су их окупационе власти представљале као нормалну појаву ратних дејстава. Хабсбуршка монархија имала је различито пред-

ратно искуство са касније окупираним земљама и према њима имала различите политичке и ратне циљеве. Ипак, окупациони режими нису се много разликовали када су у питању експлоатација окупираних територија и војно правосуђе. Због традиционално лоших односа, али и пораза у првој фази рата, у Србији је спроведен посебно строг окупациони режим.

Становништво је било суочено са масовним интернацијама и много већим бројем смртних казни него у и једној другој окупираној области. Војне власти су често, са слабијим или јачим интезитетом, примењивале интернирање као казнену меру. Гледано из угла аустроугарских окупационих власти, интернација и ванредно стање представљале су превентивно насиље, нужно како би се обезбедила општа сигурност. Међутим, оно што је рађено у Србији превазилазило је сваку „оправдану меру“ и у објективној историографији то је названо „присилном депопулацијом“. Тако, на пример, када је 1916. године Румунија ушла у рат, окупатор је страховао да становништво Србије неће остати мирно и очекивани су устанци и немири. Због тога је депортовано на хиљаде Срба.

За време окупације масовно интернирање спроведено је четири пута. Прво је било одмах након успостављања окупационе управе. Тада је одведено од 20.000 до 25.000 људи, углавном заробљених српских војника. Када је 1916. године Румунија ушла у рат, уследило је друго интернирање јер су очекивани устанци и немири. Тако је, на пример, у лето 1916. године из Београда интернирана 491 особа, из Крушевца 132, из Шапца 114, из Ваљева 52, из Ужица 41, из Крагујевца 47 и Смедерева 175. До новембра 1916. интернирано је око 16.500 лица. Крајем 1916. година аустроугарска Врховна команда наредила је властима у окупираној Србији да више не смеју да интернирају децу млађу од 17 година, жене и мушкарце старије од 50 година, као ни војно неспособне мушкарце између 17 и 50 година. Трећа масовна интернација уследила је на пролеће 1917. након Топличког устанка. Тада су у интернацију најчешће одвођени четници који су се предали војним властима. Четврта масовна интернација била је у септембру 1918. године, када су српска војска и трупе Антанте извршиле пробој Солунског фронта.

Већина интернираних никада није била на страни аустроугарских противника нити се супротстављала режиму. Те околности постале су очигледне након што је окупациони режим проверио многобројне случајеве, што је и довело до амнестије коју је цар Карло прогласио 1917. године. Као разлози наводе се „интерниран у септембру 1916. поводом заједничког интернирања“ или „поводом масовног интернирања 1916. године“.

Иако су смернице за рад аустроугарских окупационих власти биле свуда исте, оне нису примењиване подједнако у свим окупираним земљама. Сачувана судска документа показују да политика окупатора према становништву није искључиво зависила од закона донесених у Бечу или наређења издатих од високих војних заповедника, већ и од сваког појединачног официра на нижим нивоима окупационе администрације. Због тога су личне карактеристике, начин руко-

вођења, предрасуде и национално порекло појединих заповедника утицали на спровођење окупационе политике на најнижем нивоу окупационе администрације. Режим у Србији је био много строжи, јер се, на пример, интернирање као мера превенције у окупираној Пољској уопште није разматрало. У појединим деловима Србије режим је био још суровији јер су окупационе власти примењивале талаштво и смртне казне како би се супротставиле деловању комита.

Интернирани Срби довођени су из унутрашњости у Београд и слати у логоре. Мали број њих остајао је у Србији као радна снага. Највећи логори за интернацију били су Нађмеђер, Болдогасоњ, Нежидер, Арад, Браунау, Ашах, Дрозендорф, Вац, Чеглед и Ћенђеш. Укупан број интернираних тешко је утврдити, али је у мају 1917. године било 39.359 интернираних особа. Треба узети у обзир и чињеницу да је окупатор од фебруара 1916. почео да враћа поједине интернирце како би обезбедио радну снагу за Гувернман.

НА СЕЛУ

Ради снабдевања становништва које је живело у градовима, предвиђено је увођење система расподеле животних намирница, што је подразумевало ограничавање и строгу рационализацију домаће потрошње, као и реквизиције и одузимање и монополисање одређених привредних добара. Осим разних обавеза у новцу које је окупатор прописао за сеоско становништво, сељаци су морали да обављају и колективне послове као што су плетење асура, сакупљање сена, жетвене и друге пољске радове. Обновљена су пољопривредна добра која су била угашена након отпочињања ратних дејстава. У складу са потребама аустроугарске индустрије, стручњаци из Привредног одељења урадили су велики број елабората о гајењу и постизању већих приноса по хектару коноље, лана, мака сунцокрета. Становници српских села имали су обавезу брања и предаје што већих количина коприве и багремовог семена. У највећој могућој мери коришћена је сва расположива радна снага, па и жене и деца, као и старији мушкарци, али и ратни заробљеници и интернирци. У општој пљачки која је наступила непосредно након окупације заплена је стока способна за вучу, што је отежавало извођење пољских радова који су поново почели на пролеће 1916. године. Током борби уништено је пуно семена и обрадивог земљишта. Примера ради, у Подрињском округу у фебруару 1916. године могло је да се рачуна на само 15% раније обрађиваног земљишта.

Строга контрола пољопривредне производње огледала се пре свега у наредбама које је доносила окупациона власт. У јуну 1916. главнокомандујући аустроугарске војске ерцхерцог Фридрих донео је наредбу којом су сви пло-

дови наступајуће жетве, млинови и стока на окупираном подручју стављени на располагање и под надзор војним властима. Пољопривредно одељење развило је на основу те наредбе систем монопола житарицама и експлоатација житарица поверена је Централни за искоришћавање жетве у Србији. Уредбом гувернмана под житарицама се подразумевао и црни лук, воће и поврће.

Наредбом је озакоњено одузимање најважнијих пољопривредних производа и укинута право на продају на пијацама. Окупациона власт сваке године захтевала је да се што више обрадивих површина засеје житарицама, а целокупну производњу сељаци су морали да предају властима. За исхрану су могли да оставе свега по 300 грама кукуруза дневно и 42 килограма пшенице годишње по члану домаћинства. Свака породица имала је право још и на 50

килограма кукуруза у клипу годишње. Сељаци нису смели да хране стоку кукурузом, већ само отпацима од хране. За неизвршење тих наредби окружне команде изрицале су новчане казне до 5.000 круна или затвор до шест месеци.

У привредном погледу, 1917. обележена је последицама слабе жетве од претходне године. Привредно одељење Гувернмана предузело је због тога мере за набавку нових машина, као и за увођење нових култура које би високим приносима побољшале стање у пољопривреди. Потребе окупатора увек су биле у несразмери са привредним могућностима српског села у ратним условима. Безобзирност окупатора у одузимању пољопривредних производа и неопходних количина хране биле су изражене посебно у трећој години окупације. Српско сеоско становништво не само да није могло, већ није ни желело да про-

изводи храну за окупатора. У лето 1917. окупатор је проценио да се код сеоског становништва налазе залихе кукуруза и наређена је реквизиција.

Институционално искоришћавање српског села настављено је и током 1918. године. У лето последње године окупације Централа за искоришћавање жетве је путем претњи и застрашивања прикупила велике количине летине.

Након Првог светског рата српско село остало је без великог броја становника. Сеоске породице су након рата остале без стоке, пољопривредних алата и машина, намештаја и покућства. Многе куће биле су порушене, уништени су путеви и пруге. Немилосрдно искоришћавање српског села утицало је да све мере које је окупатор предузео у области пољопривреде буду укинуте одмах након ослобођења. Нису прихваћене ни нове пољопривредне културе, као ни елаборати стручњака из Аустроугарске.

ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА У БУГАРСКОЈ ОКУПАЦИОНОЈ ЗОНИ

Убрзо после доласка бугарских трупа показало се да окупациона управа има за циљ да не бирајући средства што темељније и што брже спроведе денационализацију становништва. Одмах по доласку војске, из Бугарске су почели да пристижу чиновници и наставници који су заједно са војском спроводили бугаризацију и насилно увођење бугарског језика. Денационализација је највише била усмерена против Срба, али је уједно погодила и друге народе.

Бугарска управа показала се као безобзирна и брутална и највише је погодила горњи и средњи слој становни-

штва. Међународна анкетна комисија утврдила је крајем 1918. да је на најбруталнији начин у крајевима око Ниша, Сурдулице и Зајечара убијено најмање 100 српских свештеника. У Округу Врање током прве половине 1916. убијено је око 3.500 људи, од тога 500 интелектуалаца. Већина њих, између 2.000 и 3.000 убијена је у Сурдулици. Бугарски окупатор терорисао је и плачкао родбину жртава. О свирепостима бугарских војника у том периоду говори и податак да је и бугарски начелник Округа Врање био згрожен над злочинима.

Декретом је био проглашен „Закон о имовини“ по коме је одузимана сва покретна и непокретна имовина од лица која се у време доласка бугарских трупа нису налазила на месту где им је била имовина. Такве мере имале су за циљ да се на систематски начин осиромаше имућни слој српског становништва.

Брутални терор почео је да јењава током пролећа 1916. године, али насилне мере бугарских власти нису престале. Једна од сталних мера биле су депортације. Крајем лета 1916. пописани су сви мушкарци старости од 18 до 50 година. Циљ је био попуна бугарских трупа, а уједно и денационализација. Од самог почетка бугарске управе била је забрањена употреба српских личних имена, натписа, језика и писма. Одмах након заузимања Ниша у граду се нигде није могао видети натпис на српском језику на улицама или радњама. Била је донета наредба по којој су до 15. фебруара 1916. морали бити одузети сви српски уџбеници. Наредбом која је донета у мају 1916. требало је конфисковати све српске књиге, слике и мапе по јавним установама, књижарама и приватним кућама. Кореспонденција на српском језику била је апсолутно забрањена. Српске цркве биле су најпре скрнављене, а затим су у њих доведени бугарски

свештеници. Српске иконе биле су замењене бугарским, славе су биле забрањене, новорођена деца могла су да добију само бугарска имена. Била је забрањена српска ношња, а посебно шајкача.

У бугарском окупационом подручју школе су отворене убрзо након увођења окупације, али искључиво са бугарском наставом и читав школски програм сводио се на пропаганду с циљем да деца постану Бугари. Током 1916. повећане су мере којима је требало да се утиче на свест младих људи. Почев од јесени 1916. отворане су нове основне школе, а у неколико градова и гимназије. Неколико бугарских универзитетских професора било је задужено да разраде идеолошке основе за бугаризацију. У јуну 1917. у Нишу је почео да излази „Моравски глас“, орган окупационе управе, који су уређивали бугарски официри. Редакција је заправо била прави пропагандни штаб. Нешто касније основано је и културно-уметничко удружење „Моравско друштво“, које је врбовало српску омладину. „Моравско друштво“ је с временом почело да се бави и привредним пословима и његови активисти основали су Трговачку задругу, чији су чланови добијали монопол на увоз различите робе из иностранства. Ради праћења пропагандне активности у окупираној Србији, у Софији је образован Моравски народно-просветни комитет.

И у гувернману Македонија бугарски окупатор спроводио је сличне мере денационализације и привредног уништавања. На Косову и у Метохији бугарска власт је и физички и духовно уништавала и Србе и Албанце. Становништво је насиљем приморавано на послушност, а Србе из Македоније су често слали у интернацију у Нишки гувернман. Своју безобзирност бугарска власт показивала је готово подједнако и према Србима и Албанцима и Турцима.

Целокупна пољопривредна производња на српској територији под бугарском окупацијом била је под управом секвестра бугарске администрације. Жетва је одузимана од сељака у мери у којој је то одредило Министарство при-

вреде из Софије. Сељаци су били опљачкани већ током производње пољопривредних производа, а након тога били су приморавани да плаћају и порезе који су били вишеструко већи од оних које су плаћали својој држави пре рата. Највећи део пољопривредног инвентара и стоке Бугари су опљачкали већ приликом повлачења српске војске крајем 1915. године.

БЕСПРИМЕРНИ ТЕРОР

Бугарски војници и чиновници исказали су велику систематичност приликом плачкаања српских села. Огроман број грла стоке, готово целокупно покућство, алати, одећа и разни производи за људску и животињску исхрану свакодневно су одношени у Бугарску. Бугарски систем експлоатације српског села карактерисале су поред материјалних жртава и људске жртве. Познат је систем по коме су Бугари покушавали да изнуде што више новаца и када породица није имала довољно новца да откупи члана свог домаћинства он би био убијен. Посебну безобзирност Бугари су показали приликом гушења Топличког устанка. Сеоска насеља према Нишу, Лесковцу и Топлици бугарски војници уништавали су спаљивањем. Свирепост су показивали и према интернираним Србима. Након бугарске окупације остале су стравичне слике њиховог трогодишњег присуства у Србији. Посебно је тешка ситуација била у топличком и јабланичком крају.

У окупираној Србији од лета 1916. јављају се патриотске групе које су указивале на потребу оружаног устанка. Први оружани сукоб са окупатором догодио се у септембру 1916. у близини Крагујевца. Међу појединцима убрзо се издвојио потпоручник српске војске Коста Војновић који је организовао чету у копаоничком крају. Потребу за подизањем устанка увидела је и српска Врховна команда која је крајем септембра 1916. послала са Солунског фронта поручника Косту Миловановића Пећанца. Његов задатак био је ограничен на организовање покрета отпора с циљем подршке савезничкој офанзиви на Солунском фронту. Од октобра 1916. до фебруара 1917. било је неколико сукоба између српских герилаца и окупационих снага. На тајном саветовању у селу Обилићу код Лесковца, 21. фебруара 1917, окупили су се четовође и војводе и донели одлуку да се подигне устанак. Иако је као најпогоднији период за буну изабрана прва половина марта, када су окупљени 22. фебруара кренули из Обилића, устанак је већ избио. До првих већих сукоба дошло је 24. фебруара код Лебана и на Бојнику код Лесковца.

Центар отпора постала је Куршумлија, где су устаници 26. фебруара ослободили град. Када је 28. фебруара Коста Војновић стигао у Куршумлију и позвао народ Топлице на оружани отпор, устанак је већ увелико био стварност. У Куршумлију је 1. марта дошао и Коста Пећанац који је дочекан као командант ослободилачког покрета. Наредног дана ослобођено је Прокупље, устаници су 3. марта били на 9 километара од Ниша, а 7. марта ослобођено је Блаце.

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК

Почетком марта борбену снагу отпора чинило је око 4.000 наоружаних устаника који су контролисали област са Прокупљем и Куршумлијом у центру, са Рибарском Бањом, Блацама и Лебанама, северна граница допирала је до Ђуни-са, западна је ишла реком Расином и обронцима Копаника према Ибру, а на истоку граница је била близу Јужне Мораве. Слободна територија била је формирана и око Власотинца, на кратко су били ослобођени Сокобања и Сврљиг, док су око Књажевца и Зајечара постојале устаничке чете.

Поред устанка у бугарској окупационој зони, није било мирно ни у Аустроугарском гувернману. Сукоба је било у Мачви, у околини Крушевца, Крагујевца и Рековца.

Окупатор је за сламање устанка прикупио око 26.000 војника. Бугари су 8. марта почели напад из Ниша, Лесковца и Приштине. Аустроугарски напад почео је 12. марта из

сектора Дубци–Златари. Био је ангажован и један немачки батаљон стациониран близу Врања. Бугарске чете заузеле су Прокупље 14. марта, а аустроугарски 102. пук ушао је у Куршумлију 16. марта. Аустроугарска команда закључила је 24. марта да је устанак савладан и наредила својим трупама да се повуку из бугарске окупационе зоне. Бугарска команда прогласила је 25. марта крај операција. Устанак је угушен уз велике жртве међу устаницима и примену терора према становништву. Иако је устанак био савладан, током лета и јесени 1917. настављене су герилске акције. Оружане акције и различите диверзије становништва настављене су и током 1918. године све до пробоја Солунског фронта и повратка српске војске у отаџбину. Устанак у Топлици фебруара 1917. био је спонтани народни устанак и једини устанак против окупатора у целокупној историји Првог светског рата. ■